

*І. С. Варламова,
викладач кафедри економіки підприємства, Запорізький національний університет*

СИСТЕМА ЕКОЛОГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ НА МЕТАЛУРГІЙНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ В УМОВАХ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Проведено аналіз теоретичних положень поняття "екологічний менеджмент". Визначено місце екологічного менеджменту в системі управління металургійним підприємством.

The analysis of theoretical positions of concept is conducted "ecological management". The place of ecological management is certain in the control system by a metallurgical enterprise.

Ключові слова: екологічний менеджмент, навколишнє середовище, природокористування, процес, система управління, формування.

ВСТУП

Домінуюча більшість фахівців стверджує, що менеджмент є типом управління, що найбільшою мірою відповідає потребам і умовам ринкових відносин, що формуються. З цим не можна не погодитися, оскільки абсолютно природно, що існують і інші типи управління. Це типологічна різноманітність управління визначається багатьма чинниками, серед найбільш важливих наступні: рівень розвитку об'єкта управління, чинники зовнішнього соціально-економічного середовища організації, роль людського чинника в управлінні, ступінь професіоналізму, соціально-організаційні традиції.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Теоретичну і методологічну основу дослідження системи екологічного менеджменту складають праці українських та зарубіжних вчених. Важливе значення мали праці Н. Пахомової, К. Ріхтера, А. Садекова, О. Балацького, Т. Галушкіної та інших вчених, присвячені вивченню екологічного менеджменту як типу управління сучасним металургійним підприємством, а також роботи В.О. Паламарчука, Г.В. Черевка, М.І. Яцківа, І.Г. Яремчука та ін., що розкривають економічний механізм природокористування. Особливу значущість мали дослідження О.І. Амоши, Г. Ісфорта і С. Шмідхейні, що розглядають проблеми взаємодії металургійних підприємств і навколишнього середовища, а також дослідження Г.А. Черниченка, Б.В. Буркинського, М.Г. Чумаченка, О.П. Веклич, Б.М. Данилишина, присвячені питанням еколого-економічної стійкості суспільства, економіки та регіонів.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

- провести аналіз теоретичних положень поняття "екологічний менеджмент";
- визначити місце екологічного менеджменту в системі управління металургійним підприємством.

РЕЗУЛЬТАТИ

В даний час під екологією розуміють "науку про взаємини між живими організмами, біологічними системами та місцем існування..." [2, с. 125]. Отже, "екологічним" можна вважати все те, що впливає на живі організми, біологічні системи і середовище існування в цілому. З цієї точки зору, будь-яка діяльність підприємства може бути визнана як екологічна, незалежно від того, який вплив — негативний або позитивний — вона має на навколишнє природне середовище. В цьому випадку існує потреба в розмежуванні діяльності, яка сприяє збереженню якості навколишнього природного середовища і діяльності, яка веде до її деградації.

Різноманітні визначення і тлумачення поняття "менеджмент" пояснюються його багатоплановістю, тісним зв'язком теорії з практикою. Менеджмент є цілісною, комплексною системою, яка постійно розвивається і удосконалюється. Аналіз і узагальнення літературних джерел свідчить про те, що в сучасних умовах менеджмент розглядається як функціональна економічна діяльність; як наука, практика, техніка управління і контролю; як наука, практика і мистецтво управління; як діяльність, що забезпечує раціональне використання ресурсів і часу; як уміння досягати поставленої мети, використовуючи працю, інтелект, мотиви поведінки інших людей; як процес планування, організації, мотивації і контролю [1, с. 79].

Ми повністю згодні з думкою більшості авторів, які стверджують, що менеджмент треба розглядати не просто як окрему дисципліну, а як міждисциплінарний комплекс знань, який акумулює досягнення теорії управління, економічної теорії, маркетингу, соціології і психології управління, підприємництва, кібернетики.

Менеджмент як тип управління базується на системності підходу до постановки і вирішення завдань, а також (як функція і інститут) враховує всі аспекти людської діяльності всередині підприємства і в зовнішньому

середовищі, у тому числі і екологічні чинники. Менеджмент є тим типом управління, який утворює відповідні рамки для розгляду всіх питань, пов'язаних з екологією.

Менеджмент може реалізувати свої потенційні переваги за певних умов, які помітно відрізняються залежно від фази розвитку підприємства. Як справедливо відзначають А. та Е. Павлуцькі та О. Альохіна [5, с. 68], менеджмент можна розглядати з погляду еволюційного підходу. З позицій даного підходу, підприємство (організація) представляється таким, що розвивається, проходить "об'єктивно закономірні і послідовні фази еволюційного розвитку", в рамках яких змінюється як його структура, та структура управління, так і роль окремих підсистем підприємства відносно персоналу, клієнтів, маркетингу і менеджменту. До таких відносяться: піонерна фаза, фаза диференціації ("рання" або "пізня"), фаза інтеграції і асоціативна фаза. Потенційно великі можливості розгляду і включення екологічних питань, цілей і завдань в загальну концепцію розвитку підприємства є в асоціативній фазі розвитку підприємства, характерними рисами якої є причетність, соціальне партнерство і кооперація.

В даний час можна говорити про формування загального і спеціального менеджменту. Перший орієнтований на вивчення принципів і закономірностей управління соціально-економічними процесами, основним елементом яких є люди в організації і сукупність відносин між ними, а інший розглядає управління специфічними об'єктами, які дали можуть бути декомпозовані [3, с. 44]. Саме друга галузь менеджменту припускає існування такого його вигляду як екологічний менеджмент.

На думку авторів, на розуміння суті екологічного менеджменту впливає і підхід до понять "охорона навколишнього середовища" і "природокористування". Деякі автори розглядають ці два поняття як самостійні, інші ж вказують на необхідність розгляду охорони навколишнього середовища як елемента процесу природокористування. Звідси існує така думка, що екологічний менеджмент — це управління природою (природним середовищем) [7, с. 166]. Згідно з такою думкою, необхідно збільшувати можливості навколишнього природного середовища адаптуватися і протидіяти сучасному виробництву, тобто пристосувати тим або іншим способом природу до виробництва. Ми вважаємо такий підхід нераціональним, оскільки процес формування навколишнього природного середовища тривав мільйони років, і саме бурхливе зростання промисловості і збільшення чисельності населення призвели її до сьогоденного стану. Тому для нівеляції негативних наслідків, а потім і для гармонійного "співіснування", "коеволуції" людства і природи необхідно шукати вихід не в можливостях навколишнього середовища, а в можливостях виробничого процесу, через відповідну еколого-прийнятну поведінку людини як економічного суб'єкта.

В публікаціях українських фахівців ототожнюються поняття "охорона навколишнього середовища" і "екологічне управління". На наш погляд, такий підхід є некоректним, оскільки перше визначення вважають ширшим, оскільки воно розглядає всю сукупність заходів направлених на збереження, поліпшення, і відновлення параметрів навколишнього середовища. Тоді як друге визначення характеризує процес управління названими заходами, процес включення питань охорони навколишнього середовища на будь-якому з рівнів управління. Термін "охорона навколишнього середовища", на нашу

думку, включає "екологічне управління", будучи, таким чином, поняттям більш високого рівня.

Деякі автори розглядають екологічний менеджмент стосовно регіонального розвитку виробництва, іншими словами, перетворюючи його на різновид регіонального управління. Але екологічні проблеми — це проблеми, які неможливо вирішити суто на локальному, регіональному рівні. Дане твердження не заперечує того, що в будь-якому регіоні, як і на будь-якому металургійному підприємстві, зокрема, повинна проводитись екологічна політика. На нашу думку, екологічний менеджмент побудований на соціально-економічному і соціально-психологічному мотивуванні гармонії взаємин людини і природи.

Таким чином, екологічний менеджмент — це досить ємна і багатогранна діяльність, яку можна трактувати в широкому і вузькому змісті слова. У широкому змісті слова — це тип управління, принципово орієнтований на формування і розвиток екологічного виробництва і нової екологічної якості життєдіяльності людей, з метою збереження якості природного середовища, забезпечення здоров'я населення та економного витрачання ресурсів. Визначення ж цієї діяльності у вузькому змісті включає виділення різних її аспектів, їх комбінацію і різні рівні управлінської ієрархії.

З приведених вище визначень природного навколишнього середовища виходить, що на підприємство покладається відповідальність управління середовищем, в якому воно функціонує, включаючи повітря, воду, землю, природні ресурси, ґрунт, флору, фауну, різні антропогенні об'єкти та їх взаємозв'язки. Насправді ж, мова повинна йти про формування і розвиток екологічного менеджменту, завдання і результати функціонування якого охоплюють екологічні аспекти діяльності підприємства, питання контролю впливу на навколишнє середовище. Мова йде про вдосконалення організації управління екологічно значущими виробничими чинниками, тобто про організацію управління загальною екологічною підсистемою підприємства.

Незважаючи на багатозначність цього поняття, у наш час семантично воно переважно означає управління локального рівня. Термін "екологічний менеджмент" розглядається переважно в таких значеннях:

- а) як діяльність громадських екологічних організацій;
- б) як сукупність заходів, методів і засобів управління природоохороною діяльністю підприємства [6, с. 71];
- в) як система управління окремим природним комплексом, яка підлягає особливій охороні [4];
- г) як частина загальної системи управління, яка включає організаційну структуру, діяльність з планування, обов'язки, відповідальність, досвід, методи, методики, процеси і ресурси для формування, здійснення, аналізу та актуалізації екологічної політики конкретної організації.

Аналіз сучасної літератури вказує на наявність особливостей поняття "екологічний менеджмент" відносно поняття "екологічне управління".

Визначення нами економічних суб'єктів, як суб'єкта екологічної діяльності, а саме підприємства, пояснюється наступним. Ми вважаємо, що поняття "екологічний менеджмент" може бути застосоване саме стосовно рівня металургійного підприємства, оскільки класичні умови виникнення та реалізації менеджменту припускають наявність приватної власності і матеріальної відповідальності за ухвалені рішення та заходів, які реалізує.

лізуються.

При екологічному управлінні на підприємстві, як правило, відсутні чітко сформульовані політика, цілі і завдання в екологічній сфері, оскільки, як вже згадувалося вище, у нього немає зацікавленості в поліпшенні цих параметрів своєї діяльності через відсутність необхідних знань в даній сфері.

Принциповим є підхід до ліквідації забруднень. Якщо при екологічному управлінні відбувається ідентифікація дій на навколишнє середовище, результатом якого є плата за збиток, що їй завдано, то у разі екологічного менеджменту негативний вплив дій підприємства на навколишнє середовище передбачається, і воно здійснює плату за запобіжні засоби. Таким чином, значно зменшується можливість виникнення різних аварійних і непередбачених ситуацій. Більш того, як вже наголошувалося, сучасні дослідження вказують на те, що запобігання забрудненню навколишнього природного середовища в переважній більшості випадків обходиться для підприємств набагато дешевше ніж заходи, які направлені на усунення наслідків забруднення (у вигляді плати за забруднення або компенсації нанесеного збитку третім особам).

Позитивні результати екологічного менеджменту обумовлені також і співпрацею підприємств із зацікавленими особами, які в західній літературі розглядаються як: органи державного екологічного контролю; населення, яке проживає у зоні впливу підприємства; засоби масової інформації; освітні і науково-дослідні організації; екологічна громадськість (власне екологічна, а також наукова, політична, підприємницька, місцева територіальна і федеральна громадськість); добродійні організації; посередники та постачальники; споживачі виробленої продукції і послуг; споріднені галузеві підприємства та підприємства конкуренти; зарубіжні партнери; інвестори; акціонери; міжнародні екологічні організації та міжнародна екологічна громадськість.

Те або інше ставлення зацікавлених осіб підприємства до екологічних проблем, тобто обговорення планів та результатів екологічної діяльності підприємств у взаємозв'язку з існуючою системою господарювання на основі розробки нових інструментів екологічної політики, переосмислення нових шансів та ризиків, забезпечує знаходження прийнятних для суспільства і підприємств варіантів вирішення еколого-економічних проблем.

Вищесказане дозволяє нам визначити наступне трактування поняття "екологічний менеджмент": це економічно ефективно управління екологічною складовою підсистем металургійного підприємства, направлене на запобігання забрудненню навколишнього природного середовища впродовж всього життєвого циклу самого виробництва і виготовленої продукції.

Екологічний менеджмент орієнтований на те, щоб всі підсистеми, складові частини металургійного підприємства відповідали, гарантували захист навколишнього середовища від їх негативної дії за допомогою управління їх екологічною складовою. Він розглядає і реалізує варіанти вирішення виробничих завдань з мінімальними негативними діями на навколишнє природне середовище.

Вивчення досвіду провідних підприємств в розвинених країнах показує, що без впровадження і розвитку системи екологічного менеджменту неможливо успішно діяти в умовах ринкової економіки. Якщо компанія

здійснює стратегічне планування, незважаючи на вирішення екологічних завдань, то її керівництво заздалегідь повинне розуміти можливість виникнення в найближчому майбутньому ряду проблем, пов'язаних в першу чергу з виживанням в умовах конкурентної боротьби, а також в тому, що посилюється суперечність між його приватним і загальним інтересом.

ВИСНОВКИ

Таким чином, екологічний менеджмент здатний, з одного боку, забезпечити аналіз і вибір екологічно прийняттого варіанту реалізації його цільової функції, а саме: економічно ефективно виробництво продукції, в процесі якого не відбувається погіршення екологічних показників діяльності підприємства (скорочується, не збільшується навантаження підприємства на навколишнє природне середовище). З іншого боку, здійснення в межах екологічного менеджменту заходів, що мають природоохоронний ефект, не приводить до погіршення (зниження) економічних показників діяльності підприємства.

Ми вважаємо, що екологічний менеджмент не припускає заміну існуючого державного адміністративного екологічного управління, він доповнює його, будучи самостійною, ініціативною діяльністю підприємства. Екологічний менеджмент активно використовує творчий потенціал підприємництва і можливості, які надаються ринковою економікою, і тим самим, є вдосконаленням існуючого екологічного управління на металургійних підприємствах. Разом з тим те, що це сприяє розвитку виробництва і отриманню додаткового прибутку є характерним і значущим проявом виникнення і розвитку нових, сучасних форм екологічної культури у металургійному виробництві, підприємстві і у ринкових відносинах. Всі напрями дій підприємства у процесі екологічного менеджменту аналізуються одночасно з точки зору їх екологічності та економічної ефективності.

Література:

1. Галушкіна Т.П. Экологический менеджмент в Украине // Экономика Украины. — 1999. — №6. — С. 78—83.
 2. Довідник з питань економіки та фінансування природокористування і природоохоронної діяльності / В. Шевчук, М. Пилипчук, Н. Карпенко, О. Кулик та ін. — К.: Геопринт, 2000. — 411 с.
 3. Лук'янін В.О. Екологічний менеджмент у системі управління збалансованим розвитком: Монографія. — Суми: ВТД "Університетська книга", 2002. — 314 с.
 4. Національна програма екологічного оздоровлення басейну Дніпра та поліпшення якості питної води, затверджена постановою Верховної Ради України від 27.02.97 р. — № 123/97-ВР.
 5. Павлуцкий А., Павлуцкая Е., Алехина О. Менеджмент третьего тысячелетия: системно-эволюционный подход к развитию организаций // Управление персоналом. — 2001. — № 2. — С. 66—69.
 6. Синякевич І. Концепція щодо формування системи інструментів національної екологічної політики // Экономика Украины. — 2002. — №7. — С.70—77.
 7. Смірнова К.В. Деякі напрямки екологізації економіки України // Науковий вісник: Екологізація економіки як інструмент сталого розвитку в умовах конкурентного середовища: Зб. наук. праць. — Львів, 2005. — Вип. 15.6. — С. 165—169.
- Стаття надійшла до редакції 16.01.2009 р.*